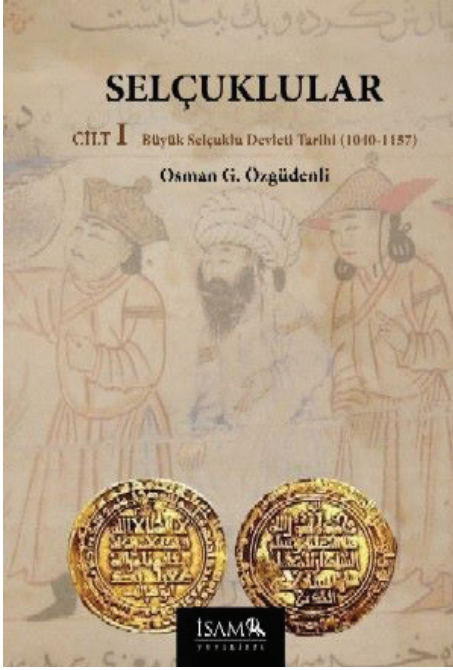

Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, TDV İSAM Yayınları, İstanbul 2013, 367 sayfa + soy ağacı, harita.

Büyük Selçuklu Devleti, Türklerin tarih boyunca kurdukları devletlerin en önemlilerinden birisi olmuştur. Büyük Selçuklular kısa sürede gerçekleştirdikleri fetihlerle ülke sınırlarını genişleterek devletten imparatorluğa dönüşmeyi başarmışlar, İran, Yakındoğu ve Anadolu coğrafyasında geniş bir alana hâkim olmuşlardır. Büyük Selçuklular ayrıca devrin önemli siyasî hadiselerinde de rol oynamışlar ve Yakındoğu coğrafyasının etnik, dini ve kültürel olarak yeniden şekillenmesinde son

derece etkili olmuşlardır.

İncelediğimiz eser üç cilt halinde yayımlanması planlanan serinin birinci cildini oluşturmaktadır. Bu ciltte kuruluş sürecinden yıkılışına kadar Büyük Selçuklu Devleti hakkında verilen bilgiler hem dönemin ana kaynaklarından hem de modern araştırma eserlerinden istifade edilerek okuyucuya sunulmuştur. Eser çalışma konusunun önemi, Selçuklu tarihi araştırmalarının günümüzdeki durumu, içeren Önsöz (s. 13-15), asıl çalışma konusuna geçmeden önce Yakındoğu'da Türklerin durumu ve Oğuzlar hakkında kısa bilgiler verilen Giriş (s. 19-23) kısımlarından sonra gelen dokuz bölümden meydana gelmiştir.

Eserin "Selçuk Adı ve Erken Selçuklu Tarihi" başlıklı birinci bölümünde (s. 25-60) Büyük Selçuklu Devleti ve bu devletin kurucusu olan hânedanı ifade etmek için kullanılan "Selçuklu" adının farklı kaynaklardaki yazılışı ve kökeni hakkında bilgi verilerek Selçuklu hânedanını oluşturan ailenin menşei anlatılmıştır. Çalışmada Selçuklular'ın menşei meselesi, Hazar Kağanlığı ve Oğuz Yabgu Devleti olmak üzere iki siyasî teşekkül ile ilişkilendirilmiştir. Selçuklular'ın atası olarak kabul edilen Dukak'ın Hazar melikine bağlı olduğuna dair kaynaklardan örnekler verilmiş, ardından da Selçuklular'ın Oğuz Yabgu Devleti ile ilişkisine değinilmiştir. Dukak'ın ölümüyle yerine oğlu

Selçuk geçmiş ve maiyetiyle birlikte Cend şehrine yerleşerek İslâmiyet'i kabul etmiştir. Selçuk'un ölümünün ardından ise yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Beyler, devlet yönetiminde etkili olmuşlardır. Bu süreçten sonra kendilerini Mâverâünnehir'deki özellikle Karahanlı ve Gazneli Devletleri arasındaki siyasi mücadelenin ortasında bulan Selçuklular, ezeli düşmanları Şah Melik'in saldırılarıyla giderek zor durumda kalmışlar ve Gazneliler'in hâkimiyetindeki Horasan'a gitmeye karar vermişlerdir.

Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu (1035-1040) başlıklı ikinci bölümde (s. 61-89) öncelikle Selçuklular'ın İran coğrafyasına girişi ve Gazneliler ile yapılan savaşlar sonucunda Horasan'ın büyük bir kısmına hâkim olmaları anlatılmıştır. Selçuklu reislerince ülke taksim edilerek, kurulmakta olan devletin başına Tuğrul Bey geçmiş, Nişâbur'un fethiyle de Selçuklular, Horasan coğrafyasında etkili bir güç olacaklarını tüm çevre hânedanlıklara göstermişlerdir. Bu bölümde ayrıca Tuğrul Bey'in Nişâbur'da yeni bir idare kurma çabaları neticesinde Selçuklular'ın düzenli bir devlet sistemine geçişi ve Selçuklu tarihinde dönüm noktası olan Dandanakan Savaşı, ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Eserin üçüncü bölümü Merkezî Devlete Geçiş: Tuğrul Bey (1040-1063) (s. 91-134) başlığı taşımaktadır.

Dandanakan Savaşı'nı takip eden yıllarda Tuğrul Bey'in de gayretleri sonucunda Büyük Selçuklu Devleti hızlı bir büyüme göstermiştir. Orta ve Batı İran şehirlerinin fütûhatına başlanarak hâkimiyet merkezi Nişâbur'dan Rey'e nakledilmiştir. İsfahan fethedilmiş, buradaki Deylem asıllı Kâkûye hanedanının hâkimiyetine son verilmiş, Çağrı Bey'in oğulları da Kirman ve Fars şehirlerine başarılı seferler yapmışlardır. Tuğrul Bey, Bizans ve Büveyhîlerle de münasebetler kurmuş, Bizans üzerine Doğu Anadolu'ya akınlar yapmış, Büveyhîlerle ise evlilik bağlarıyla akrabalık tesis etmiştir. Tuğrul Bey otoritesini giderek arttırmış hatta bizzat halife tarafından tahta oturtularak "doğunun ve batının sultanı" ilan edilmiştir. Tuğrul Bey dâhilî siyâsetinde de Dandanakan Savaşı'nın ardından yapılan kurultay neticesinde hânedanın diğer üyeleriyle müşterek yönetim geleneğini uygulamıştır. Böylelikle hânedan üyeleri merkeze bağlı kalma kaidesiyle kendi namlarına fetihlerde bulunabilmişlerdir. Ancak devlet yönetiminde uygulanan bu dengeli siyaset zamanla terkedilmiş, merkezi otoriteyi kuvvetlendirme eğilimine girilmiş, bundan dolayı da Tuğrul Bey'in ömrünün son yılları yakın akrabalarının isyan hareketlerini bastırmakla geçmiştir.

Eserin dördüncü bölümünün (s. 135-161) başlığı; "İmparatorluğa Geçiş: Alparslan (1063-1072)" olarak

belirlenmiştir. Bu bölümde öncelikle yaşanan saltanat mücadelelerinin ardından Alparslan'ın tahta çıkması ve merkezi otoriteyi yeniden tesis etmeye çalışması anlatılmıştır. Alparslan'ın devlete hâkim olduktan sonra Azerbaycan ve Kafkasya üzerine gerçekleştirdiği başarılı seferler, İslâm dünyasında büyük yankı uyandıran Ani şehrini fethi, kardeşi Kavurd'un isyanlarıyla mücadelesi ve kendisinden sonra çıkabilecek taht kavgalarını önlemek amacıyla oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etmesi yazarın bilhassa üzerinde durduğu konular olmuştur. Alparslan devrinin şüphesiz en mühim hadisesi olan ve Türklerin Anadolu'ya kalıcı olarak girmelerini sağlayan Malazgirt Savaşı hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verilmiş, savaş dönüşü Mâverâünnehir seferine çıkan Sultan Alparslan'ın suikast sonucu öldürülmesiyle de eserin Sultan Melikşah dönemi olaylarının yer aldığı beşinci bölümüne (s. 163-192) geçilmiştir. Sultan Melikşah, tahtta kaldığı süre boyunca veziri Nizâmülmülk'ün de gayretleri sonucunda Mâverâünnehir, Suriye, Musul, Doğu Arabistan, Diyarbekir, Türkistan, Kafkasya gibi farklı coğrafyalardaki birçok şehre seferler tertip etmiş, bu seferlerin çoğunda da başarılı olarak Selçuklu hâkimiyet sahasını oldukça genişletmiştir. Bu bölümde yapılan fetihlerin yanı sıra Sultan Melikşah döneminden itibaren bilhassa büyük şe-

hirlerde faaliyetlerini arttırarak Büyük Selçuklular'a karşı siyasi mücadeleye girişen İsmâilîler hakkında da bilgiler verilmiştir.

Yazar, kitabın "Taht Mücadelesi ve Dâhilî Kaos: Mahmud (1092-1094)" başlıklı altıncı bölümünde (s. 193-201) Vezir Nizâmülmülk'ün ve Sultan Melikşah'ın birbiri ardına vefatından sonra Melikşah'ın oğulları Berkyyaruk ve Mahmud arasında yaşanan taht mücadelesini anlatmış, bu taht mücadelesinde de ağırlıklı olarak Mahmud'un annesi olan ve tahta kendi oğlunu çıkarmak isteyen Terken Hatun'un gerçekleştirdiği siyasî faaliyetler üzerinde durmuştur. Eserin yedinci bölümü Nisbî İstikrar: Berkyyaruk (1092-1104) (s. 203-217) ise Sultan Berkyyaruk devri Selçuklu tarihine ayrılmıştır. Berkyyaruk, kardeşi Mahmud'un ani ölümüyle rakiplerini bertaraf ederek tahta çıkmayı başarmışsa da hüküm sürdüğü yıllar boyunca Selçuklu emîrlerinin, amcası Arslan Argun'un ve kardeşlerinin isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalmış bu yüzden de Haçlılar ve İsmâilîler ile yeterince mücadele etme fırsatı bulamamıştır.

Eserin sekizinci bölümü (s. 219-233) "Toparlanma: Muhammed Tapar (1105-1118)" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Sultan Muhammed Tapar'ın Türkiye Selçukluları, Haçlılar ve İsmâilîlerle mücadelesine dair önemli bilgiler okuyucuya aktarılmış-

tır. Son bölüm ise (s. 235-286) “İkinci İmparatorluk ve Çöküş: Sencer (1119-1157)”’dir. Bu bölümde öncelikle Büyük Selçuklu Devleti’nin son hükümdarı olan Sencer’in melikliği ve tahta çıkışı hakkında bilgiler verilmiştir. Sencer, ağabeyinin vefatından sonra tahta geçen yeğeni Mahmud’un hâkimiyetini tanımamış onunla mücadele ederek tahta geçmiş ve yeğenini kendisine tâbi olması koşuluyla yeni kurduğu Irak Selçuklu Devleti tahtına oturarak veliaht ilan etmiştir. Tahta geçtikten sonra da Selçuklu idare yapısını yeniden düzenlemiş, başkenti Merv’e nakletmiş, Horasan’ı imparatorluğun merkezi durumuna getirmiştir. Sultan Sencer, Horasan’dan devleti yönetmeye çalıştığı sırada Irak Selçuklularının taht mücadelelerine müdahale etmekten de geri durmamış, çıkan iç karışıkları her fırsatta önlemiştir. Eserde, Büyük Selçukluların Irak Selçukluları ve Abbâsî Hilâfeti ile ilişkilerine de ayrıntılı olarak değinilmiş, Sultan Sencer’in Abbâsî halife-

lerinin siyasî işlere müdahale etmelerinden duyduğu rahatsızlığa özellikle dikkat çekilmiştir. Sencer’in Afganistan’daki Gurluları itaatine alması, Mâverâünnehir, Gazne ve Hârizm seferleri, Karahıtaylarla karşı karşıya gelmesi, Katavân Savaşı’nda yenilmesi de bu bölümde dikkat çeken konulardan olmuştur. Eser, Selçukluların kuruluşunda da büyük rol oynayan Oğuzlar’ın, yıkılış sürecine etkileri, Oğuz istilâsı sonucu Sultan Sencer’in esir düşmesi ve ardından vefat etmesiyle son bulmuştur.

Kitabın sonunda kronoloji listesi, unvan, lakap ve istilahlar sözlüğü ve oldukça zengin olan kaynakça kısmı yer almaktadır. Akıcı dili ve üslûbuyla, Büyük Selçukluların doğuş, yükseliş ve çöküş sürecinin her yönüyle kapsamlı olarak ele alındığı bu çalışma, Büyük Selçuklu Devleti’nin müstakil olarak çok sayıda kaynağa dayanarak incelenmesi bakımından da Ortaçağ tarihi ve Selçuklu araştırmalarında önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Pınar KAYA*

* Kırklareli Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı; pinarkaya@kirkklareli.edu.tr.